

4.2. Περιφερειακή εξειδίκευση και γεωγραφική συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας υπό το πρίσμα της πανδημίας

Έρση Αθανασίου

4.2.1. Εισαγωγή

Σημαντικό αντικείμενο έρευνας στο πεδίο της περιφερειακής οικονομικής αποτελεί η μελέτη της περιφερειακής εξειδίκευσης και της γεωγραφικής συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η *περιφερειακή εξειδίκευση* αναφέρεται στην κλαδική διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας ανά περιφέρεια, συνήθως σε σύγκριση με το σύνολο της οικονομίας. Η *γεωγραφική συγκέντρωση* αναφέρεται στην κατανομή της δραστηριότητας ενός κλάδου στις περιφέρειες της χώρας. Όταν μία περιφέρεια συγκεντρώνει μεγάλο μερίδιο της οικονομικής δραστηριότητάς της σε συγκεκριμένους κλάδους, τότε η περιφέρεια αυτή θεωρείται ότι εμφανίζει υψηλό βαθμό περιφερειακής εξειδίκευσης στους κλάδους αυτούς. Αντίστοιχα, όταν υψηλό μερίδιο της δραστηριότητας ενός κλάδου είναι συγκεντρωμένο σε ένα μικρό αριθμό περιφερειών, τότε ο κλάδος αυτός λέγεται ότι εμφανίζει υψηλή γεωγραφική συγκέντρωση.

Η ύπαρξη υψηλού βαθμού εξειδίκευσης κάποιων περιφερειών σε συγκεκριμένες δραστηριότητες, ή η έντονη συγκέντρωση σημαντικών δραστηριοτήτων σε μικρό αριθμό περιφερειών, μπορεί να συνεπάγονται οφέλη για την παραγωγικότητα, μέσα από την επίτευξη οικονομιών κλίμακας. Ωστόσο, αυτές οι μορφές εξειδίκευσης και συγκέντρωσης, και η συνεπαγόμενη σημαντική ετερογένεια στην κλαδική διάρθρωση της δραστηριότητας των περιφερειών μίας χώρας, μπορεί να επιφέρουν ασύμμετρες επιπτώσεις στην περίπτωση σημαντικών αναταράξεων στην οικονομία. Περιφέρειες οι οποίες εξειδικεύονται σε δραστηριότητες που αποδεικνύονται πιο ευάλωτες στην περίπτωση ενός ισχυρού οικονομικού σοκ με εθνικές ή διεθνείς διαστάσεις, μπορεί υποστούν πολύ εντονότερο ή πιο παρατεταμένο πλήγμα στην παραγωγή και την απασχόληση σε σχέση με περιοχές οι βασικές δραστηριότητες των οποίων παρουσιάζουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στις επιπτώσεις της εκάστοτε κρίσης.

Οι δυνητικές επιπτώσεις της περιφερειακής εξειδίκευσης και συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων για την ανθεκτικότητα της οικονομίας σε έκτακτες περιστάσεις, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία κατά την τρέχουσα συγκυρία, η οποία κυριαρχείται από τις πρωτόγνωρες συνθήκες και επιπτώσεις της πανδημίας του COVID-19. Η πανδημία έχει προκαλέσει ισχυρό πλήγμα στην ευρωπαϊκή και τη διεθνή οικονομία, επηρεάζοντας σχεδόν όλο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, κάποιοι κλάδοι παραγωγής, όπως ο τουρισμός, η εστίαση, οι μεταφορές, το λιανικό εμπόριο και οι υπηρεσίες που σχετίζονται με την αναψυχή, πλήττονται πιο άμεσα και με μεγαλύτερη ένταση σε σχέση με άλλους, με αποτέλεσμα χώρες και επιμέρους περιφέρειες με συγκριτικά υψηλή συμμετοχή των κλάδων αυτών στην οικονομική τους δραστηριότητα να καθίστανται πιο ευάλωτες στις επιπτώσεις της πανδημίας.

Στο πλαίσιο αυτό, το παρόν άρθρο εξετάζει την περιφερειακή εξειδίκευση και γεωγραφική συγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα, υπό το πρίσμα του διαφορετικού βάρους που μπορεί να έχουν οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας ανά περιφέρεια ανάλογα με τις διαφορές στο μείγμα των δραστηριοτήτων τους.

4.2.2. Δεδομένα και δείκτες

Αναλόγως της διαθεσιμότητας στοιχείων σε περιφερειακό και κλαδικό επίπεδο, τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται για τη διερεύνηση της εξειδίκευσης ή της συγκέντρωσης δραστηριοτήτων αφορούν συνήθως βασικά οικονομικά μεγέθη κατά κλάδο παραγωγής (προστιθέμενη αξία, απασχόληση, επενδύσεις κ.ά.), ή μεγέθη που αντανakλούν τη δραστηριοποίηση του επιχειρηματικού τομέα (αριθμός μονάδων, απασχολούμενοι, κ.ά.). Στο παρόν άρθρο, η ανάλυση βασίζεται σε δύο πηγές στοιχείων για την Ελλάδα: τα δημοσιευμένα ετήσια στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών, τα οποία παρέχουν πληροφόρηση σε επίπεδο περιφερειών και νομών για βασικά οικονομικά μεγέθη στους δέκα κύριους τομείς της οικονομίας, και τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων (Structural Business Statistics-SBS), τα οποία παρέχουν πληροφόρηση ανά περιφέρεια για τον αριθμό μονάδων, τους απασχολούμενους και τους μισθούς και τα ημερομίσθια στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, στον οποίο συγκαταλέγονται οι επιχειρήσεις των κλάδων της βιομηχα-

νίας, των κατασκευών και των υπηρεσιών¹. Αν και οι Έρευνες Διάρθρωσης Επιχειρήσεων αναφέρονται σε ένα υποσύνολο της οικονομικής δραστηριότητας, τα στοιχεία που παρέχουν είναι χρήσιμα για τη διερεύνηση της εξειδίκευσης και συγκέντρωσης καθώς διατίθενται σε λεπτομερέστερο επίπεδο ανάλυσης κλάδων, δηλαδή σε διψήφιο ή και τριψήφιο επίπεδο ταξινόμησης αναλόγως του κλάδου.

Σημειώνεται ότι, λόγω της πολυπλοκότητας υπολογισμού τους, τα οικονομικά δεδομένα σε περιφερειακό επίπεδο δημοσιεύονται με χρονική υστέρηση, και συνεπώς τα πλέον πρόσφατα δημοσιευμένα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών (ΕΛΣΤΑΤ, Ιανουάριος 2020) και των SBS (ΕΛΣΤΑΤ, Σεπτέμβριος 2019) αναφέρονται στο έτος 2017. Με δεδομένο ότι η κλαδική και περιφερειακή διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας δεν παρουσιάζει μεγάλες μεταβολές από χρόνο σε χρόνο, τουλάχιστον υπό σχετικά ομαλές συνθήκες, τα στοιχεία του 2017 επιτρέπουν μία ικανοποιητική προσέγγιση της περιφερειακής εξειδίκευσης και γεωγραφικής συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα πριν το ξέσπασμα της πανδημίας του COVID-19.

Τα στατιστικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στη σχετική βιβλιογραφία για την αποτύπωση της εξειδίκευσης και συγκέντρωσης περιλαμβάνουν κατάλληλους δείκτες, οι οποίοι συνοψίζουν τη σύνθετη πληροφόρηση που παρέχουν οι διαθέσιμες πηγές δεδομένων. Στην παρούσα ανάλυση υπολογίζεται ο συνθετότερα χρησιμοποιούμενος δείκτης Herfindahl-Hirschman, ο οποίος ορίζεται για την εξειδίκευση (S) και τη συγκέντρωση (C), αντίστοιχα, ως:

$$H_i^S = \sum_{j=1}^m (g_{ij}^S)^2 \text{ και } H_j^C = \sum_{i=1}^n (g_{ij}^C)^2$$

όπου i η περιφέρεια, j ο κλάδος, g_{ij}^S το μερίδιο του κλάδου j στο συνολικό μέγεθος (της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ή της απασχόλησης κ.ο.κ.) στην περιφέρεια i και g_{ij}^C το μερίδιο της περιφέρειας i στο συνολικό μέγεθος (της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ή της απασχόλησης κ.ο.κ.) του κλάδου j σε εθνικό επίπεδο. Ο δείκτης Herfindahl αυξάνει σε τιμή όσο αυξάνεται ο βαθμός εξειδίκευσης/συγκέντρωσης, φθάνοντας κατά μέγιστο τη μονάδα (1) όταν μία περιφέρεια δραστηριοποιείται σε έναν μόνο κλάδο/όταν ένας κλάδος συγκεντρώνει όλη τη δραστηριότητά του σε μία μόνο περιφέρεια.

4.2.3. Περιφερειακή εξειδίκευση

Στο Διάγραμμα 4.2.1 αποτυπώνεται η εξειδίκευση των περιφερειών της Ελλάδας, σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, όπως αυτός υπολογίστηκε με βάση τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά βασικό κλάδο παραγωγής. Οι τιμές του δείκτη Herfindahl αναγράφονται στο διάγραμμα για το πλέον πρόσφατο έτος αναφοράς, ενώ για λόγους σύγκρισης με το παρελθόν αποτυπώνεται επίσης το μέγεθος του δείκτη κατά τα έτη 2000 και 2008. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα, οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου, Ιονίων Νήσων και Δυτικής Μακεδονίας διακρίνονται εμφανώς για τον συγκριτικά υψηλό βαθμό εξειδίκευσής τους, ενώ σχετικά έντονη εξειδίκευση καταγράφεται επίσης στις περιφέρειες Στερεάς Ελλάδας και Βορείου Αιγαίου. Σε ό,τι αφορά την πορεία του βαθμού εξειδίκευσης των περιφερειών μέσα στον χρόνο, οι υπολογισμοί με βάση τα στοιχεία για την ακαθάριστη προστιθέμενη δεν φαίνεται να υποδηλώνουν σημαντικές μεταβολές.

Στο Διάγραμμα 4.2.2 αποτυπώνεται η εξειδίκευση των περιφερειών σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, όπως αυτός υπολογίστηκε με βάση τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την απασχόληση. Όπως φαίνεται, τα στοιχεία για την απασχόληση υποδηλώνουν υψηλότερο βαθμό εξειδίκευσης στις περισσότερες περιφέρειες συγκριτικά με τα στοιχεία για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία. Επιπλέον, η εξειδίκευση της απασχόλησης δείχνει να αυξάνεται στις περισσότερες περιφέρειες διαχρονικά, υποδηλώνοντας ότι ολοένα και περισσότεροι απασχολούμενοι σε αυτές κατευθύνονται προς τις δραστηριότητες αιχμής. Όσον αφορά τις περιφέρειες με τον υψηλότερο βαθμό εξειδίκευσης, διακρίνονται στις πρώτες θέσεις το Νότιο Αιγαίο και τα Ιόνια Νησιά, ενώ ακολουθούν η Κρήτη και το Βόρειο Αιγαίο.

Στην περίπτωση των περιφερειών Νοτίου Αιγαίου και Ιονίων Νήσων, ο συγκριτικά μεγάλος βαθμός εξειδίκευσης αντανάκλα το υψηλό μερίδιο του τομέα *χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση*, τόσο στην συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των περιφερειών αυτών (49,5% και 45,4%, αντίστοιχα), όσο και στη συνολική τους απασχόληση (50,6% και 46,2%, αντίστοιχα). Ο ίδιος τομέας συγκεντρώνει υψηλό μερίδιο της απασχόλησης στην Κρήτη (39,2%) και σημαντικό μερίδιο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στο Βόρειο Αιγαίο (23,7%). Στην περίπτωση της Δυτικής Μακεδο-

1. Σύμφωνα με τον σχετικό ορισμό της Eurostat, οι Στατιστικές Διάρθρωσης Επιχειρήσεων δεν καλύπτουν τομείς όπως η γεωργία-κτηνοτροφία-αλιεία, ο χρηματοπιστωτικός τομέας, ο δημόσιος τομέας, η εκπαίδευση, η υγεία και άλλες προσωπικές υπηρεσίες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.1

Δείκτης περιφερειακής εξειδίκευσης Herfindahl στη βάση στοιχείων για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (έτη 2000, 2008, 2017)

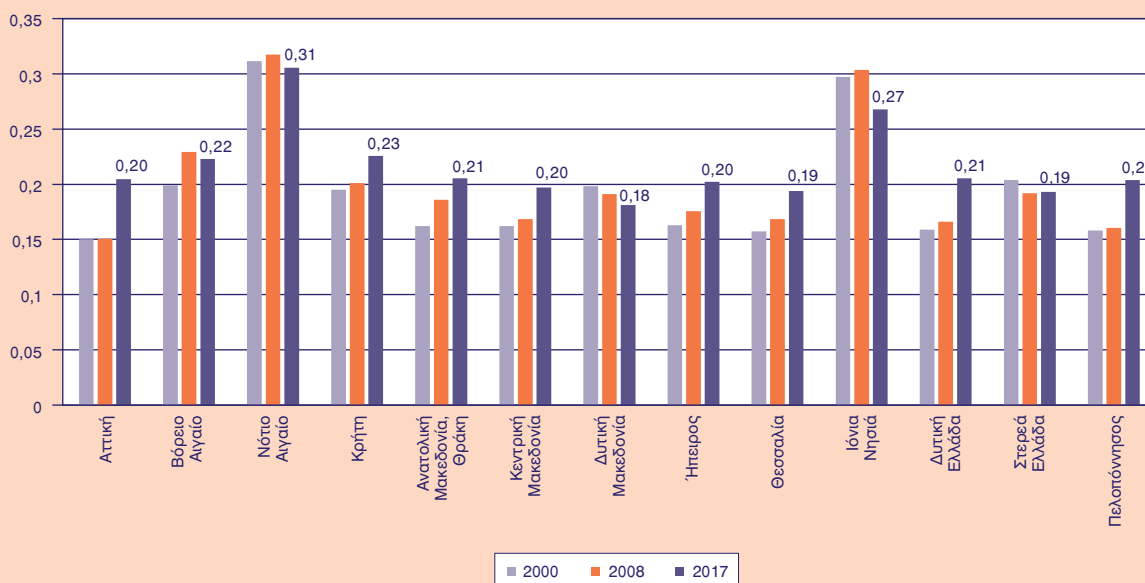

Πηγές: Περιφερειακοί Λογαριασμοί (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

Σημείωση: Αναγράφονται οι τιμές του δείκτη για το πλέον πρόσφατο έτος αναφοράς.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.2

Δείκτης περιφερειακής εξειδίκευσης Herfindahl στη βάση στοιχείων για την απασχόληση (έτη 2000, 2008, 2017)

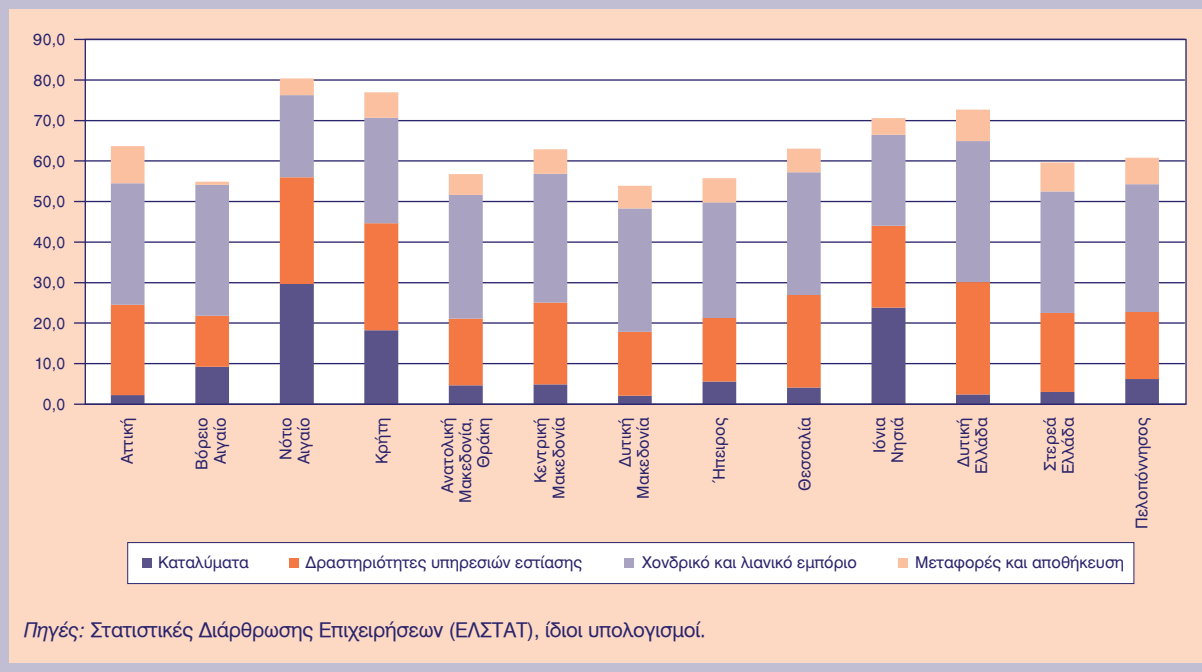

Πηγές: Περιφερειακοί Λογαριασμοί (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

Σημείωση: Αναγράφονται οι τιμές του δείκτη για το πλέον πρόσφατο έτος αναφοράς.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3

Απασχολούμενοι στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, τις μεταφορές και αποθήκευση, τα καταλύματα και την εστίαση ως ποσοστό (%) των απασχολουμένων στον επιχειρηματικό τομέα κάθε περιφέρειας (έτος 2017)

Πηγές: Στατιστικές Διάρθρωσης Επιχειρήσεων (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

νίας παρατηρείται υψηλός βαθμός εξειδίκευσης στον τομέα της βιομηχανίας (μερίδιο 41,3% στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και 17,1%, στην απασχόληση), ενώ η βιομηχανία αποτελεί τομέα εξειδίκευσης και για τη Στερεά Ελλάδα, καθώς συνεισφέρει το 37,0% τις συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της συγκεκριμένης περιφέρειας.

Λεπτομερέστερη πληροφόρηση για τους επιμέρους κλάδους εξειδίκευσης των περιφερειών της χώρας παρέχεται από τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, αναφέρονται στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας.

Όσον αφορά τις δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στον τομέα χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση το Διάγραμμα 4.2.3 απεικονίζει τα μερίδια των βασικών κλάδων του τομέα αυτού στο σύνολο των απασχολουμένων στις επιχειρήσεις κάθε περιφέρειας. Όπως φαίνεται, ο τομέας αυτός συγκεντρώνει μεγάλο μερίδιο της απασχόλησης των επιχειρήσεων σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, με την υψηλότερη συμμετοχή να καταγράφεται στις περιπτώσεις του Νοτίου Αιγαίου (80,4%), της Κρήτης (77,0%), της Δυτικής Ελλάδας (72,7%) και των Ιονίων Νήσων (70,6%). Βασικό ρόλο στη διαφοροποίηση του μεριδίου του τομέα μεταξύ των περιφερειών διαδραματίζει η ετερογένειά τους ως προς την αναλογία του τουρισμού στην οι-

κονομική τους δραστηριότητα. Όπως απεικονίζεται στο διάγραμμα, το μερίδιο του κλάδου των καταλυμάτων στην απασχόληση είναι αυτό που παρουσιάζει τον μεγαλύτερο βαθμό διαφοροποίησης μεταξύ των περιφερειών της χώρας, κυμαινόμενο από μόλις 2,1% στην περίπτωση της Δυτικής Μακεδονίας σε 18,2% στην Κρήτη, 23,8% στα Ιόνια Νησιά και 29,7% στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου. Είναι, βεβαίως, σαφές ότι, στις τελευταίες τρεις περιφέρειες, ο τουρισμός ευθύνεται επιπροσθέτως για μεγάλο ποσοστό των θέσεων εργασίας στους κλάδους του εμπορίου, της εστίασης, και των μεταφορών και αποθήκευσης, αλλά και για σημαντικό μερίδιο της απασχόλησης στους υπόλοιπους κλάδους της τοπικής τους οικονομίας.

Όσον αφορά τις δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στον τομέα της βιομηχανίας, ο Πίνακας 4.2.1 απεικονίζει τα μερίδια των βασικών κλάδων της μεταποίησης στο σύνολο των απασχολουμένων στον επιχειρηματικό τομέα κάθε περιφέρειας. Όπως φαίνεται, η συμμετοχή της μεταποίησης στην απασχόληση διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των περιφερειών της χώρας, με το σχετικό μερίδιο να κυμαίνεται από 4,1% στο Νότιο Αιγαίο και 4,5% στα Ιόνια Νησιά σε 17,2% στην Ανατολική Μακεδονία Θράκη, 18,4% στη Δυτική Μακεδονία, 18,5% στη Θεσσαλία και 23,9% στη Στερεά Ελλάδα. Με εξαίρεση τη Δυτική Μακεδονία, στην περίπτωση της οποίας ο σημαντικότερος μεταποιη-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Απασχολούμενοι στους κλάδους της μεταποίησης ως ποσοστό (%) των απασχολούμενων στον επιχειρηματικό τομέα κάθε περιφέρειας (έτος 2017)

Δραστηριότητα	ΠΑ	ΠΒΑ	ΠΝΑ	ΠΚ	ΠΑΜΘ	ΠΚΜ	ΠΑΔΜ	ΠΗ	ΠΘ	ΠΙΝ	ΠΑΔΕ	ΠΣΕ	ΠΠ
10 Βιομηχανία τροφίμων	3,2	4,4	1,9	4,3	6,0	7,3	5,1	10,0	8,7	2,0	6,0	7,1	7,2
11 Ποτοποιία	0,2	1,0	0,3	0,3	0,8	0,5	0,4	1,2	0,4	0,1	0,7	1,2	0,6
12 Παραγωγή προϊόντων καπνού	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
13 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	0,3	0,2	0,0	0,3	1,0	0,7	0,0	0,1	0,4	0,1	0,2	0,3	0,1
14 Κατασκευή ειδών ένδυσης	0,6	0,0	0,1	0,1	0,4	1,3	7,2	0,1	0,4	0,0	0,3	0,1	0,1
15 Βιομηχανία δέρματος & δερμάτινων ειδών	0,2	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
16 Βιομηχανία ξύλου, προϊόντα από ξύλο & φελλό, εκτός από έπιπλα	0,1	0,4	0,3	0,2	0,8	0,3	0,8	0,7	0,6	0,2	0,2	0,4	0,6
17 Χαρτοποιία & κατασκευή χάρτινων προϊόντων	0,3	0,1	0,0	0,1	0,3	0,6	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	1,1	0,0
18 Εκτυπώσεις & αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	0,5	0,2	0,1	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,3	0,1	0,3	0,4	0,2
19 Παραγωγή οπτόανθρακα & προϊόντων δύλισης πετρελαίου	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2
20 Παραγωγή χημικών ουσιών & προϊόντων	0,7	0,1	0,0	0,1	0,2	0,5	0,1	0,1	0,4	0,0	0,2	1,0	0,2
21 Παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων & σκευασμάτων	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό & πλαστικές ύλες	0,4	0,0	0,2	0,6	1,0	0,7	0,2	0,6	0,3	0,0	0,3	1,9	0,3
23 Παραγωγή μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	0,6	0,6	0,4	0,6	2,2	0,8	0,9	0,7	0,8	0,5	0,6	1,1	0,8

24	Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	0,1	3,4	0,0
25	Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	1,1	0,7	0,3	0,8	1,3	1,7	1,3	1,0	1,7	1,7	0,5	1,5	2,9	1,2
26	Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών & οπτικών προϊόντων	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,5
27	Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,3	0,0	0,0	0,1	1,1	0,4	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,9	0,2
28	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	0,3	0,1	0,0	0,2	0,3	1,1	0,4	0,1	0,5	0,0	0,0	0,4	0,8	0,3
29	Κατασκευή οχημάτων	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
30	Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,0
31	Κατασκευή επίπλων	0,4	0,2	0,1	0,4	0,6	0,9	0,4	0,3	0,6	0,6	0,2	0,3	0,6	0,2
32	Άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,5	0,2	0,2	0,3	0,3	0,5	0,2	0,3	0,3	0,3	0,1	0,2	0,2	0,3
33	Επισκευή & εγκατάσταση μηχανημάτων & εξοπλισμού	0,9	0,4	0,2	0,2	0,4	0,4	0,4	0,8	0,2	0,7	0,4	0,4	0,5	0,3
	ΣΥΝΟΛΟ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗΣ	12,5	8,7	4,1	8,9	17,2	18,6	18,4	15,8	18,5	4,5	12,1	23,9	14,3	

Πηγή: Στατιστικές Διάρθρωσης Επιχειρήσεων (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

Σημείωση: ΠΑ: Αττική, ΠΒΑ: Βόρειο Αιγαίο, ΠΝΑ: Νότιο Αιγαίο, ΠΚ: Κρήτη, ΠΑΜΘ: Ανατολική Μακεδονία, Θράκη, ΠΚΜ: Κεντρική Μακεδονία, ΠΔΜ: Δυτική Μακεδονία, ΠΗ: Ήπειρος, ΠΘ: Θεσσαλία, ΠΙΝ: Ίονια Νησιά, ΠΔΕ: Δυτική Ελλάδα, ΠΣΕ: Στερεά Ελλάδα, ΠΠ: Πελοπόννησος.

τικός κλάδος εξειδίκευσης είναι η κατασκευή ειδών ένδυσης, ο οποίος περιλαμβάνει τη γουνοποιία, στις υπόλοιπες περιφέρειες το υψηλότερο μερίδιο στην απασχόληση μεταξύ των κλάδων της μεταποίησης κατέχει η βιομηχανία τροφίμων.

Σημειώνεται ότι αντίστοιχη εικόνα σε σχέση με την περιφερειακή εξειδίκευση στις δραστηριότητες που προαναφέρθηκαν παρουσιάζουν και τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων για τον αριθμό των επιχειρήσεων και τους μισθούς και τα ημερομίσθια σε αυτές. Είναι ενδεικτικό ότι, στο Νότιο Αιγαίο, τα Ιόνια Νησιά και την Κρήτη, το μερίδιο του κλάδου των καταλυμάτων στο σύνολο των μισθών & ημερομισθίων του επιχειρηματικού τομέα φθάνει το 43,4%, 31,1% και 24,9%, αντίστοιχα, ενώ στη Στερεά Ελλάδα, το ανάλογο μερίδιο του τομέα της βιομηχανίας ανέρχεται στο 53,6%.

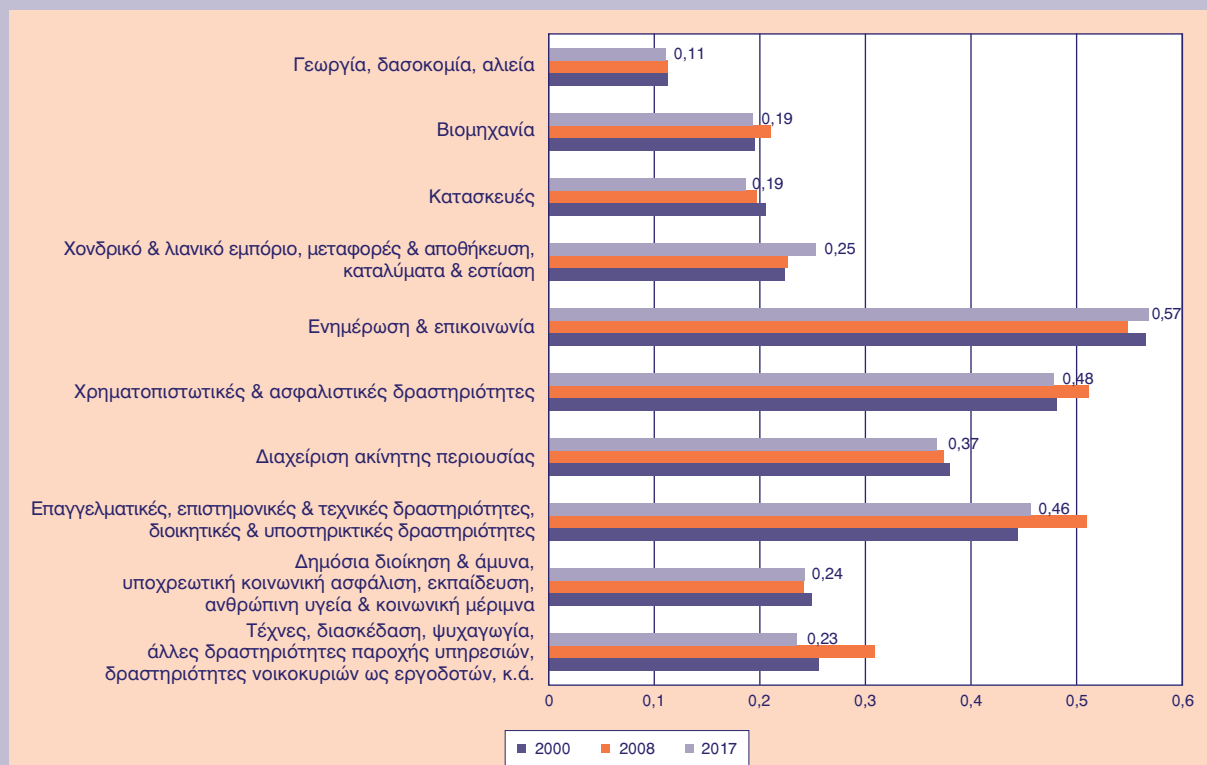
Συνολικά, και με βάση την παραπάνω πληροφόρηση, προκύπτει ότι μεταξύ των περιφερειών που παρουσιάζουν συγκριτικά υψηλό βαθμό περιφερειακής εξειδίκευσης σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, στις περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου και Ιονίων Νησιών η εξει-

δίκευση αυτή αφορά, όπως ήταν αναμενόμενο, τον κλάδο του τουρισμού. Επιπλέον, σημαντικό βαθμό εξειδίκευσης στον τουρισμό παρουσιάζει η Κρήτη, και σε μικρότερο βαθμό το Βόρειο Αιγαίο. Στις υπόλοιπες περιφέρειες με συγκριτικά υψηλό βαθμό εξειδίκευσης σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, δηλαδή στη Στερεά Ελλάδα και τη Δυτική Μακεδονία, η εξειδίκευση αυτή αντανακλά τη σημαντική συμμετοχή του βιομηχανικού τομέα στην οικονομική τους δραστηριότητα.

4.2.4. Γεωγραφική συγκέντρωση

Στο Διάγραμμα 4.2.4 αποτυπώνεται η γεωγραφική συγκέντρωση των βασικών τομέων παραγωγής της Ελλάδας, σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, όπως αυτός υπολογίστηκε με βάση τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία. Όπως φαίνεται από τις τιμές του δείκτη, χαμηλή γεωγραφική συγκέντρωση παρατηρείται στη γεωργία, δασοκομία, αλιεία, ενώ ιδιαίτερα υψηλή συγκέντρωση καταγράφεται στους τομείς ενημέρωση και επικοινωνία, χρηματοπιστωτικές & ασφαλιστικές δραστηριότητες, Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, Επαγγελματικές, επιστημονικές & τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές & υποστηρικτικές δραστηριότητες, Δημόσια διοίκηση & άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, ανθρώπινη υγεία & κοινωνική μέριμνα, Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, κ.ά.

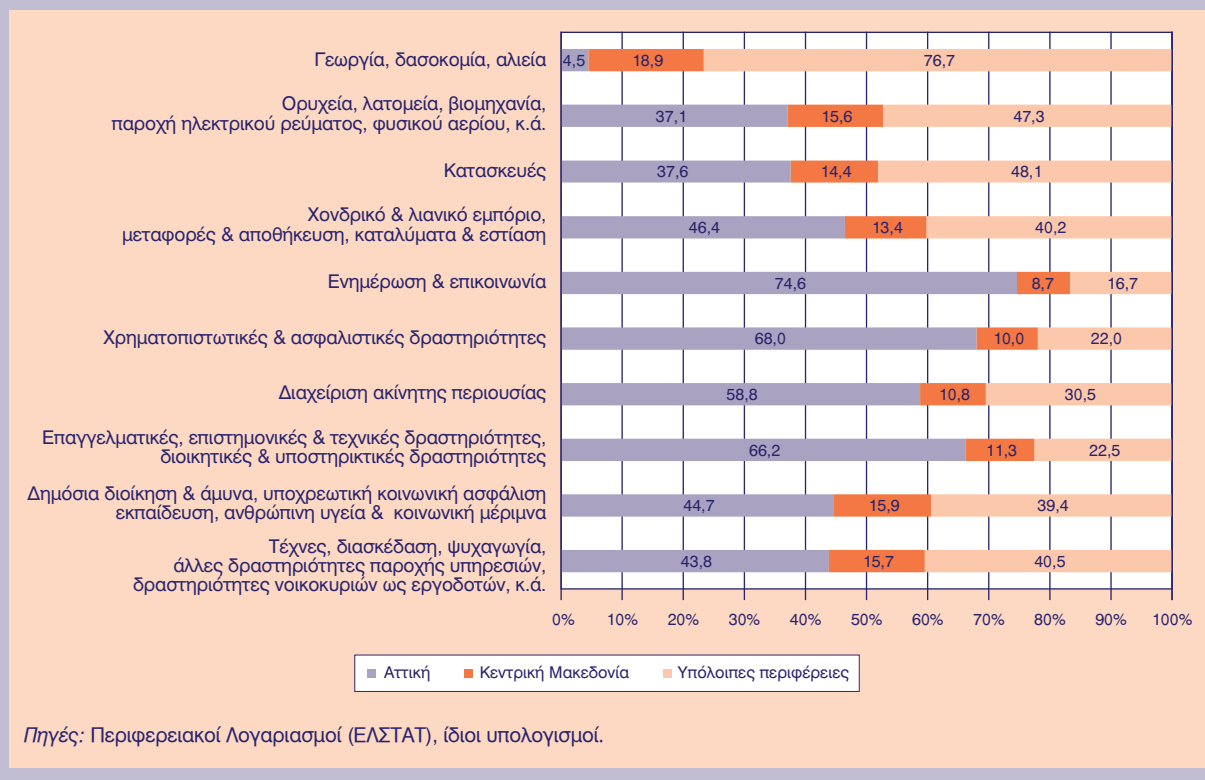
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.4
Δείκτης γεωγραφικής συγκέντρωσης Herfindahl στη βάση στοιχείων για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (έτη 2000, 2008, 2017)

Πηγές: Περιφερειακοί Λογαριασμοί (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.5

Γεωγραφική κατανομή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας των βασικών τομέων της οικονομίας: αναλογία Αττικής, Κεντρικής Μακεδονίας και αθροίσματος υπόλοιπων περιφερειών (%) (έτος 2017)

επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες και διαχείριση ακίνητης περιουσίας. Την ίδια εικόνα όσον αφορά τη γεωγραφική συγκέντρωση παρουσιάζουν και οι αντίστοιχες τιμές του δείκτη Herfindahl με βάση τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την απασχόληση, ενώ, σε σχέση με την πορεία της γεωγραφικής συγκέντρωσης στον χρόνο, δεν φαίνεται να προκύπτουν ιδιαίτερες μεταβολές.

Η ως άνω εικόνα με βάση τον δείκτη Herfindahl αντανακλά τη συγκέντρωση υψηλής αναλογίας των παραγωγικών δραστηριοτήτων της χώρας στην περιφέρεια Αττικής, και τη σημαντική συγκέντρωση δραστηριοτήτων στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας. Στους τέσσερις τομείς που εμφανίζουν τις υψηλότερες τιμές του δείκτη, το μερίδιο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας που συγκεντρώνεται στην Αττική κυμαίνεται από 58,8% για τον τομέα διαχείριση ακίνητης περιουσίας, στο 74,6% για τον τομέα ενημέρωση και επικοινωνία. Επιπλέον, και στους υπόλοιπους τομείς παραγωγής, με εξαίρεση τη γεωργία, δασοκομία και αλιεία, η περιφέρεια Αττικής συγκεντρώνει σημαντικά μερίδια στην παραγωγή, με την αναλογία της στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία να κυμαίνεται από 37,1% για τον τομέα της βιομηχανίας στο 46,4% για

τον τομέα χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση. Όσον αφορά τα αντίστοιχα μερίδια της περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των βασικών τομέων της οικονομίας, αυτά διαμορφώνονται μεταξύ του 8,7% (ενημέρωση και επικοινωνία) και του 18,7% (γεωργία, δασοκομία, αλιεία).

Παρόμοια εικόνα για τη γεωγραφική συγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων παρέχουν και τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την απασχόληση, με τη συγκέντρωση απασχολούμενων στην περιφέρεια Αττικής να εμφανίζεται ωστόσο στους περισσότερους τομείς λίγο χαμηλότερη σε σχέση με την αντίστοιχη συγκέντρωση σε όρους ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Ενδεικτικά, η αναλογία των περιφερειών Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας στην απασχόληση ανέρχεται στον τομέα της βιομηχανίας σε 39,0% και 17,8%, αντίστοιχα, στον τομέα χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση σε 39,1% και 16,3%, αντίστοιχα, και στις επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες σε 54,4% και 15,4%, αντίστοιχα.

Σε λεπτομερέστερο επίπεδο κλαδικής ανάλυσης, τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων

καταδεικνύουν μεγάλες αποκλίσεις στη γεωγραφική συγκέντρωση μεταξύ των επιμέρους κλάδων παραγωγής, ακόμα και στις περιπτώσεις κλάδων που ανήκουν στον ίδιο τομέα.

Ειδικότερα, στον τομέα της *βιομηχανίας*, το συνολικό μερίδιο των περιφερειών Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας στους απασχολούμενους κυμαίνεται από 36,4%, στον κλάδο *βιομηχανία ξύλου, προϊόντα από ξύλο & φελλό, εκτός από έπιπλα*, σε 88,3% στην *παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων & σκευασμάτων*, ενώ στον σημαντικό κλάδο της *βιομηχανίας τροφίμων* το μερίδιο αυτό φθάνει το 54,2%.

Στον τομέα *χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση*, ο κλάδος των *καταλυμάτων* παρουσιάζει σχετικά χαμηλή γεωγραφική συγκέντρωση, με το αντίστοιχο συνολικό μερίδιο των περιφερειών Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας στους απασχολούμενους να ανέρχεται στο 28,0%, ενώ οι κλάδοι της *εστίασης* και του *χονδρικού και λιανικού εμπορίου* παρουσιάζουν αρκετά υψηλό βαθμό συγκέντρωσης, με το μερίδιο των δύο περιφερειών να ανέρχεται σε 49,1% και 62,6%, αντίστοιχα. Παράλληλα, στον ίδιο τομέα, υψηλή συγκέντρωση παρατηρείται και στις *μεταφορές και αποθήκευση*, με την αναλογία των δύο περιφερειών να ανέρχεται σε 58,6%, 76,2% και 86,6%, στην περίπτωση των κλάδων *χερσαίες, πλωτές και αεροπορικές μεταφορές*, αντίστοιχα, και σε 84,7% και 66,9% στην περίπτωση των κλάδων *αποθήκευση και ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες*, αντίστοιχα.

Το υψηλό μερίδιο της Αττικής και δευτερευόντως της Κεντρικής Μακεδονίας στην οικονομική δραστηριότητα παρατηρείται στην πλειονότητα των επιχειρηματικών κλάδων της οικονομίας, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με τις επαγγελματικές, επιστημονικές, και τεχνικές δραστηριότητες, αλλά και με την ψυχαγωγία. Ενδεικτικά, το συνολικό μερίδιο των περιφερειών Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας στους απασχολούμενους ανέρχεται στο 66,3% για τις *νομικές και λογιστικές δραστηριότητες*, στο 62,0% για τις *δραστηριότητες αρχιτεκτόνων και μηχανικών*, στο 87,0% για τις *εκδοτικές δραστηριότητες* και στο 91,3% για τον κλάδο *παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεων και μουσικών εκδόσεων*.

Σημειώνεται ότι παρόμοια εικόνα σε σχέση με τη γεωγραφική συγκέντρωση των δραστηριοτήτων του επιχειρηματικού τομέα παρουσιάζουν και τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων για τον αριθμό των επιχειρήσεων και τους μισθούς και τα ημερομίσθια σε αυτές.

4.2.5. Συζήτηση

Όπως προαναφέρθηκε, η πανδημία επηρεάζει σχεδόν όλο το φάσμα των παραγωγικών δραστηριοτήτων, αλλά πλήττει πιο άμεσα και με μεγαλύτερη ένταση κλάδους της οικονομίας όπως τα καταλύματα, η εστίαση, οι μεταφορές, το λιανικό εμπόριο και οι υπηρεσίες που σχετίζονται με την αναψυχή. Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, οι κλάδοι αυτοί συγκεντρώνουν σημαντικό μερίδιο της οικονομικής δραστηριότητας σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, αλλά πολύ περισσότερο στις περιφέρειες που εξειδικεύονται στον τουρισμό, δηλαδή στο Νότιο Αιγαίο, τα Ιόνια Νησιά, την Κρήτη, και σε μικρότερο βαθμό το Βόρειο Αιγαίο. Το υψηλό μερίδιο του κλάδου των καταλυμάτων στον επιχειρηματικό τομέα των περιφερειών αυτών, και η άμεση σύνδεση άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων τους με τον τουρισμό, τείνει να καθιστά τις περιφέρειες αυτές περισσότερο ευάλωτες στις συνέπειες της πανδημίας, σε σχέση π.χ. με περιοχές που εξειδικεύονται στον τομέα της βιομηχανίας.

Σημασία, βεβαίως, για την έκταση των επιπτώσεων της πανδημίας σε περιφερειακό επίπεδο δεν έχει μόνο η αναλογία των πιο ευάλωτων κλάδων στην οικονομική δραστηριότητα μίας περιφέρειας, αλλά και ο βαθμός στον οποίο οι κλάδοι που πλήττονται περισσότερο συγκεντρώνουν μεγάλο μερίδιο των δραστηριοτήτων τους σε μεμονωμένες περιφέρειες. Στον κλάδο των καταλυμάτων, η οικονομική δραστηριότητα παρουσιάζει χαμηλό βαθμό συγκέντρωσης, και επομένως οι επιπτώσεις της πανδημίας διασπείρονται ανά την επικράτεια. Στην πλειονότητα των υπολοίπων κλάδων του επιχειρηματικού τομέα, συμπεριλαμβανομένου του εμπορίου και των μεταφορών, μεγάλο μερίδιο της οικονομικής δραστηριότητας συγκεντρώνεται στην περιφέρεια Αττικής, με πρόσθετο σημαντικό μερίδιο να συγκεντρώνεται στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι ιδιαίτερα η πρωτεύουσα και σε μικρότερο βαθμό η συμπρωτεύουσα της χώρας και οι γύρω περιοχές τους θα φέρουν σημαντικό μερίδιο του βάρους των επιπτώσεων της πανδημίας.

Όσο και αν τα ανωτέρω συμπεράσματα είναι εν πολλοίς αναμενόμενα, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη σημασία του τουρισμού για τις νησιωτικές οικονομίες της χώρας, η ποσοτική αποτύπωση της εξειδίκευσης και συγκέντρωσης σε περιφερειακό επίπεδο βοηθά σε μία πιο ολοκληρωμένη αποτίμηση της ετερογένειας στην οικονομική δραστηριότητα των περιφερειών. Η αποτίμηση αυτή μπορεί να έχει χρησιμότητα τόσο βραχυχρόνια, όπως κατά την τρέχουσα συγκυρία κατά την οποία η οικονομική πολιτική εστιάζει σε μέτρα αντιμετώπισης των συνεπειών της πανδημίας,

όσο και μακροχρονιότερα, στο πλαίσιο του αναπτυξιακού σχεδιασμού σε περιφερειακό επίπεδο. Σε γενικές γραμμές, ακόμα και αν τα ειδικότερα χαρακτηριστικά και πλεονεκτήματα κάθε περιφέρειας ωθούν τις επιχειρήσεις της να δραστηριοποιούνται σε συγκεκριμένους τομείς εξειδίκευσης, η προσπάθεια για παράλληλη ανάπτυξη και άλλων δραστηριοτήτων μπορεί να συμβάλει σε μία, κατά το δυνατόν, πιο ισορροπημένη κλαδική διάρθρωση της παραγωγικής δραστηριότητας, αρχικά σε περιφερειακό και εν τέλει σε εθνικό επίπεδο. Όπως προκύπτει με βάση τα δεδομένα για τη γεωγραφική συγκέντρωση, οι

δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, του τουρισμού, αλλά και πολλών κλάδων της βιομηχανίας, παρουσιάζουν ήδη σημαντική διασπορά ανά την επικράτεια, γεγονός που καταδεικνύει τη δυνατότητά τους να αναπτύσσονται παράλληλα με άλλες δραστηριότητες. Η ανάπτυξη ενός φάσματος τέτοιων δραστηριοτήτων σε περιφέρειες που παρουσιάζουν υψηλή εξειδίκευση (π.χ. η ανάπτυξη αγροτικών ή ήπιων μεταποιητικών δραστηριοτήτων σε περιοχές που επί του παρόντος βασίζονται κυρίως στον τουρισμό) μπορεί να συμβάλει στην ανθεκτικότητα της οικονομίας σε περιόδους κρίσης.